

*Hoe doe je dat en wat levert het op
voor leerlingen en leerkrachten?*

Een traumasensitief klimaat in de school

*Roel Kooijmans, Wendy Nelen, Loes van Amelsvoort, Rianne Wassink-de Stijger,
Afra de Berk, Evelyne Offerman, Michiel Asselman & Petra Helmond*

Samenvatting

Hoe ontwikkel je een traumasensitief klimaat in een school? En wat zijn de opbrengsten van een traumasensitief onderwijsklimaat voor leerkrachten en leerlingen? Het consortium Traumasensitief Onderwijs (TSO)

voerde met een subsidie van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO) een onderzoek uit naar de implementatie van traumasensitief werken in het onderwijs.

‘De ochtendpauze is voorbij. Ik wil beginnen met m’n les. De leerlingen zijn nog wat onrustig, maar langzaam gaat iedereen zitten en pakt de wiskundespullen. Minke niet ... Het verbaast me dat ze er überhaupt is. Ze draait zich om op haar stoel en houdt haar telefoon in haar handen. “Daar gaan we ...” denk ik bij mezelf. “Minke, we gaan beginnen, doe jij je telefoon ook weg?”

Ze negeert me eerst volledig, zo lijkt het. De klas is stil. Deze scène willen ze niet missen. Wat is dat toch met die meid, doet ze dit nou om de boel te verstoren, mij te provoceren ... “Minke, hoor je me? Je telefoon weg alsjeblieft, dan kunnen we beginnen.” “Niet voor jou,

stom wijf ...” mompelt Minke. Sommige leerlingen beginnen te grinniken.’

Deze leerlingen houden je bezig, altijd. Ze lijken ongrijpbaar, maar kunnen juist ook heel lichtgevoelig reageren. Ze geven je het gevoel dat je het steeds niet goed doet, de controle verliest. Ze kruipen onder je huid. Gisteren nog leek je echt even in contact te zijn, haar te bereiken, en nu is het weer helemaal anders, terug bij af, zo lijkt het ... Je wordt er moedeloos van. Je hebt al van alles geprobeerd, enorm geïnvesteerd. Het lijkt steeds niet te werken.’

(Ervaring van een leerkracht in het voortgezet speciaal onderwijs)

Ingrijpende jeugdervaringen

De ervaringen van deze leerkracht staan niet op zich. We zien dat de aandacht voor de impact van ingrijpende - en potentieel traumatische - jeugdervaringen op leerlingen en leerkrachten de laatste jaren flink is toegenomen. Steeds meer onderwijsprofessionals zijn zich ervan bewust dat een groot deel van de leerlingen in hun klas veel heeft meegemaakt. Soms zijn er actuele zorgen over de omstandigheden waarin een leerling opgroeit. Het besef dat ingrijpende jeugdervaringen grote invloed kunnen hebben op hun gedrag en schoolprestaties, neemt toe. Het eerste systematische onderzoek naar dit thema in het onderwijs in Nederland liet zien dat 32 procent van de leerlingen uit groep 7 en 8 in het basisonderwijs één of meer ingrijpende jeugdervaringen had gehad (Vink et al., 2016). Uit ons eigen onderzoek kwam naar voren dat vrijwel alle deelnemende leerlingen uit het speciaal onderwijs één of meer ingrijpende jeugdervaringen had gehad (De Berk et al., 2021). Een ruime meerderheid van deze leerlingen maakte meer dan vier ingrijpende gebeurtenissen mee. Dit gold voor 77 procent van de leerlingen in de basisschoolleeftijd die speciaal onderwijs volgen en 68 procent van de leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs.

Impact ingrijpende jeugdervaringen

Ingrijpende jeugdervaringen kunnen een negatieve impact hebben op de sociaal-emotionele en gedragsontwikkeling en het schools functioneren (Perfect et al., 2016). Gelukkig reageren de meeste jeugdigen veerkrachtig en kunnen ze met hulp van een steunende omgeving zelf herstellen (Bellis et al., 2018). Maar vaak laten ingrijpende gebeurtenissen een blijvende indruk achter. Veel leerlingen

De meeste jeugdigen reageren veerkrachtig en kunnen met hulp van een steunende omgeving zelf herstellen

Onderwijsprofessionals kunnen gevoelens van onmacht en incompetentie ervaren

die ingrijpende jeugdervaringen hebben gehad, kunnen zich minder goed concentreren (De Bellis et al., 2009), ervaren problemen met het executief functioneren (Op den Kelder et al., 2021) uiten zich verbaal zwakker en hebben minder goede schoolprestaties in vergelijking met andere leerlingen (Pears & Fisher, 2005).

Handelingsverlegenheid

Veel leerkrachten zijn niet voldoende toegerust om de impact van ingrijpende jeugdervaringen te herkennen en hier sensitief op te reageren (Goodwin-Glick, 2017). Het niet (h)erkennen van de impact van ingrijpende jeugdervaringen door leerkrachten kan ertoe leiden dat de aanpak van de leerkracht niet aansluit op wat de leerling nodig heeft om zich veilig en ondersteund te voelen en van daaruit weer tot leren te komen. Deze mismatch kan leiden tot verdere escalatie van probleemgedrag en verdere traumatisering (McInerney & McKlinton, 2014). Ook kan het gebeuren dat leerlingen die extra ondersteuning of specialistische (trauma)behandeling nodig hebben niet tijdig worden gesignaleerd, waardoor ontwikkelkansen worden gemist.

Onderwijsprofessionals kunnen gevoelens van onmacht en incompetentie ervaren bij het begeleiden van leerlingen die ingrijpende ervaringen hebben meegemaakt; ondanks hun inzet krijgen ze geen of maar beperkt greep op het probleemgedrag in de klas. De extra inzet die deze leerlingen vragen draagt bij aan het risico op uitputting en burn-out onder leerkrachten. Daarnaast kost steeds opnieuw empathisch reageren veel energie, waardoor leerkrachten het risico lopen om compassiemoeheid te ontwikkelen. Ook kunnen leerkracht zelf getraumatiseerd raken door de ervaringen van leerlingen, een verschijnsel dat secundaire traumatisering wordt genoemd en

gevoelens van wanhoop en pessimisme kan veroorzaken (Halevi & Idisis, 2018).

Het is dus zowel vanuit het perspectief van de leerling als dat van de leerkracht belangrijk dat we scholen toerusten om met de impact van ingrijpende jeugdervaringen om te gaan door een herstelbevorderend, traumasensitief schoolklimaat te bieden.

Traumasensitief onderwijs

Praktijkervaringen uit jeugdhulp en onderwijs, onderzoeksresultaten uit de jeugdhulp (Konijn et al., 2020) en kwalitatief onderzoek in onderwijs (Wassink-de Stichter et al., 2021) suggereren dat het vergroten van kennis over trauma en het uitbreiden van het handelingsrepertoire van professionals bij kunnen dragen aan herstel en groei bij leerlingen. In wetenschappelijke publicaties is echter nog niet aangetoond dat een traumasensitieve aanpak in de onderwijspraktijk daadwerkelijk leidt tot meetbare positieve opbrengsten. Daarnaast laat onderzoek - voornamelijk uit de VS - zien dat het vergroten van traumabewustzijn bij onderwijsprofessionals alleen niet voldoende is (Chafouleas et al., 2021). Een organisatiebrede investering in een traumasensitief, herstelbevorderend klimaat is nodig. Dit heeft consequenties voor alle lagen in de organisatie. Zowel de praktijk van het onderwijs als de manier waarop de schoolleiding omgaat met professionals, samenwerking, inrichting, aandacht voor zelfzorg, aanname en werving en andere aspecten worden geherdefinieerd vanuit een traumasensitief perspectief (Cohen & Barron, 2021).

In Nederland worden trainingen in traumasensitief lesgeven aangeboden, maar tot voor kort was

Onderzoek laat zien dat het vergroten van traumabewustzijn bij onderwijsprofessionals alleen niet voldoende is

Scholen weten in grote lijnen dát ze iets moeten doen, wát ze in grote lijnen kunnen doen, maar weten niet hóe

er beperkte ervaring met het ontwikkelen van een schoolbreed traumasensitief klimaat. Daarnaast ontbrak het aan een praktische vertaling; scholen weten in grote lijnen *dat* ze iets moeten doen, *wat* ze in grote lijnen zouden kunnen (of moeten) doen, maar weten niet *hoe* ze er gestalte aan kunnen geven.

Een praktische handreiking

Een consortium van onderwijs- en onderzoeksinstellingen¹ heeft in 2018 het initiatief genomen om traumasensitief onderwijs in Nederland op de kaart te zetten. Uitgangspunt was de vraag van scholen om hen te helpen een traumasensitief klimaat te realiseren en leerkrachten handvatten te geven om getraumatiseerde leerlingen beter te kunnen begeleiden.

In de eerste fase van het project Traumasensitief Onderwijs (TSO) werden de uitkomsten van een internationale literatuurstudie (Wassink et al., 2022) gecombineerd met de resultaten van focusgroepen met onderwijsprofessionals op Nederlandse scholen. Op deze manier konden zowel wetenschappelijke inzichten als praktijkervaringen vertaald worden naar een praktisch implementatiehandboek TSO (Asselman & Offerman et al., 2019). In het handboek is veel aandacht voor de *professionele ontwikkeling* van alle medewerkers aan de hand van de training *Traumasensitief onderwijs* en het boek *Lesgeven aan getraumatiseerde leerlingen* (Coppens et al., 2021). Kennisoverdracht zorgde op de deelnemende scholen voor bewustwording van de impact van

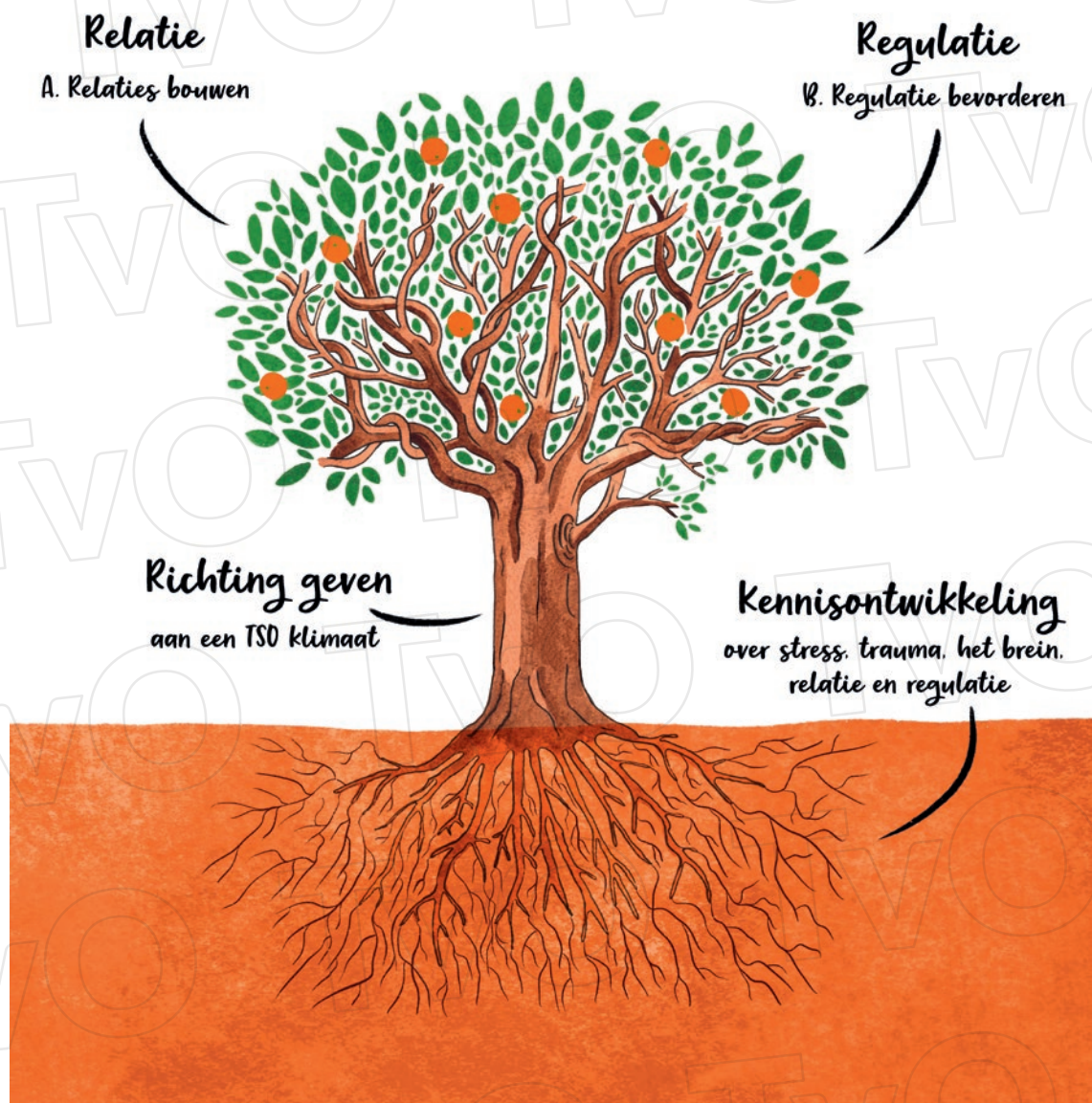
¹ Koraal, Praktikon, Pluryn, Orion en De Haagse Scholen.

trauma, het kijken door een traumabril naar het gedrag van leerlingen en het ontwikkelen van een gemeenschappelijke taal. Ook worden in het handboek aanbevelingen en werkvormen met betrekking tot supervisie en intervisie aangereikt als onderdeel van de professionele ontwikkeling van onderwijsprofessionals.

Zoals gezegd is er meer nodig dan kennisbevordering om een traumasensitief schoolklimaat te realiseren. In het handboek worden dan ook veel aanbevelingen gedaan voor het inrichten van de organisatorische randvoorwaarden die nodig zijn

om traumasensitief onderwijs op scholen te stimuleren. In de literatuurstudie kwamen de thema's *leiderschap*, een haalbare *implementatieplanning* en *het betrekken van stakeholders* naar voren. In zowel literatuur als de gesprekken werd het belang van een steunende, faciliterende en actieve rol van de schoolleiding benadrukt.

Voorbeelden van organisatorische veranderingen die deelnemende scholen doorvoerden zijn het realiseren van een time-in in plaats van een time-out, het inzetten van steun- en signaleringsplannen en aandacht voor zelfzorg en ingrijpende

Figuur 1. Ontwikkelmodel TSO (Asselman & Offerman et al., 2019)

Scholen maken gebruik van een time-in in plaats van een time-out, signaleringsplannen en zelfzorg voor leraren

ervaringen van leerkrachten *zelf* in werkbegeleidingstrajecten. Op verschillende scholen werden leerlingen na implementatie van traumasensitief onderwijs vaker gescreend op ingrijpende gebeurtenissen, waardoor leerlingen eerder konden worden doorverwezen voor diagnostisch onderzoek en behandeling. Dit ondersteunt het belang van samenwerking met hulpverlening.

Ook biedt TSO ruimte om traumasensitief werken een plek te geven in het onderwijscurriculum. Er kan bijvoorbeeld psycho-educatie over stress en trauma worden opgenomen in het lesaanbod. Geschikt materiaal om in het speciaal onderwijs in te zetten is nog niet voorhanden, maar wordt op het moment van schrijven ontwikkeld door Koraal Onderwijs in samenwerking met Levvel.

In het handboek is een Ontwikkelmodel TSO opgenomen (zie figuur 1). Met dit model en bijbehorende instrumenten kunnen scholen zelf beoordelen in hoeverre zij al traumasensitief werken en wat nodig is om tot een volgende 'groeifase' te komen. Ook staan in het handboek praktische werkvormen en verwijzingen naar websites en

literatuur die helpen om traumasensitief onderwijs vorm te geven in de school.

Het Handboek Implementatie TSO is gratis te downloaden op de website www.traumasensitiefonderwijs.com. Daar zijn ook alle andere opbrengsten zoals publicaties en presentaties over het project te vinden.

Opbrengsten voor leerkrachten en leerlingen

In de tweede fase van het onderzoek hebben we door middel van evaluatieonderzoek gekeken wat de implementatie van TSO oplevert voor leerkrachten en leerlingen. Naast een serie vóór- en nametingen om effecten in kaart te brengen, hebben we met focusgroepen en interviews ook de beleving van leerkrachten opgetekend. 353 leerlingen en 109 leerkrachten van 8 scholen namen deel aan het evaluatieonderzoek.

Het is de verwachting dat het enkele jaren duurt totdat de deelnemende scholen de uitgangspunten van traumasensitief onderwijs volledig schoolbreed hebben geïmplementeerd. Toch lieten de resultaten zien dat leerkrachten zich al in het eerste jaar van implementatie op een aantal aspecten competentier voelen. Ze geven aan leerlingen beter op maat te kunnen begeleiden en beter orde te kunnen houden in de klas. Ze zien nog geen direct verschil ten aanzien van het kunnen motiveren van leerlingen, het geven van instructie, het omgaan met veranderingen en uitdagingen en het omgaan met ouders en collega's.

Met betrekking tot het klassenklimaat zien we dat leerkrachten de *interactie met de leerlingen* positiever ervaren dan in het jaar voor implementatie. Daarnaast ervaren leerkrachten in het implementatiejaar een betere *sfeer in de klas* dan in het voorgaande jaar. Dit laat zien dat het implementeren van traumasensitief onderwijs een positief effect heeft op het klimaat in de klas.

Figuur 2. Overzicht van deelnemers aan het evaluatieonderzoek

Leerlingen gaven aan dat ze het fijner vinden in de klas en dat ze zich meer begrepen en gezien voelen door de leerkracht

Leerlingen ervaren in het implementatiejaar een betere *sfeer in de klas*, betere *onderlinge relaties*, meer *orde in de klas* en een betere *interactie met de leerkracht* dan in het jaar voorafgaand aan implementatie. Dit blijkt ook uit de opmerkingen die leerlingen maakten aan het einde van de laatste meetronde. Ze mochten daarbij aangeven wat er volgens hen op school veranderd was in het implementatiejaar. Leerlingen gaven aan dat ze het fijner vinden in de klas en dat ze zich meer begrepen en gezien voelen door de leerkracht.

Er zijn nog geen duidelijke aanwijzingen dat leerlingen zich in een jaar na de implementatie van

traumasensitief onderwijs beter ontwikkelen op het gebied van bijvoorbeeld traumaklachten en emotionele en gedragsproblemen. Het is voorstelbaar dat deze effecten pas op langere termijn zichtbaar worden en dat het verbeteren van het klassenklimaat en de relatie met leerkrachten een eerste belangrijke stap is bij het verwezenlijken van herstel en groei.

Conclusie

De prevalentie van ingrijpende jeugdervaringen onder leerlingen in het regulier en speciaal onderwijs onderstreept de noodzaak voor aandacht voor traumasensitief onderwijs. Hoewel het besef van de impact van trauma en de urgentie om hierop in te spelen toenemen, waren er tot voor kort weinig praktische handreikingen voorhanden om scholen hierbij te ondersteunen. Het project TSO dat de afgelopen vier jaar is uitgevoerd door het consortium TSO heeft mooie inzichten gebracht over wat nodig is om een traumasensitief klimaat in de praktijk vorm te geven. Traumasensitief onderwijs vraagt om een schoolbrede en fasegewijze

‘De ochtendpauze is voorbij. Ik wil beginnen met m’n les. De leerlingen zijn nog wat onrustig, maar langzaam gaat iedereen zitten en pakt de wiskundespullen. Minke niet ... Ze draait zich om op haar stoel en houdt haar telefoon in haar handen. Ze is in de klas, dat is de eerste winst, denk ik bij mezelf. Ik loop even naar haar toe en praat op rustige toon: ‘Fijn dat je er bent Minke, ik zie dat je nog even nodig hebt. Ik zet de klas aan het werk en dan kijken we samen even wat je kunt doen.’

De klas gaat op mijn aangeven aan de slag met een startopdracht. ‘Maak in tweetallen de startopdracht op bladzijde 33. Zodra je klaar bent, mag je beginnen aan les 5. Ik kijk eerst even met Minke mee, dus helpen jullie elkaar als je er niet uitkomt.’ Ik ga naast

Minke zitten. ‘Goed je weer te zien, hoe gaat het met je?’

Dankzij de implementatie van TSO zijn wij anders gaan kijken en reageren naar leerlingen zoals Minke. Wij zijn ons ervan bewust dat traumasensitief onderwijs in de eerste plaats gaat over jezelf. Hoe houd jij een kalm brein? Hoe reguleer je en kun je co-reguleren? Kun je aansluiten bij de gevoelens en de gedachten van de leerling? Maak je gebruik van de momenten waarin een leerling ‘in zijn raampje is’ en kom je tot een steunplan of signaleringsplan? Hoe ben je in relatie met deze leerling en kun je daar gebruik van maken?’

(Ervaring van een leerkracht in het voortgezet speciaal onderwijs)

ontwikkeling, die meerdere jaren duurt en waarin professionele ontwikkeling, implementatieplanning, leiderschapssteun, betrekken van stakeholders en het creëren van draagvlak van essentieel belang zijn. Deze elementen zijn vertaald naar het handboek *Traumasensitief Onderwijs. Een handboek bij de implementatie* dat breed beschikbaar is gemaakt.

Wanneer traumasensitief onderwijs breed wordt geïmplementeerd, heeft dat in ieder geval op korte termijn meerwaarde voor leerkrachten en leerlingen. Leerkrachten voelen zich meer competent in het afstemmen van het handelen op de individuele behoeften van leerlingen en in orde handhaven, en leerkrachten en leerlingen ervaren positievere leerkracht-leerlingrelaties, leerling-leerlingrelaties en een positiever klassenklimaat. Voor vervolgonderzoek wordt aanbevolen scholen nog langer te volgen om mogelijke effecten op welzijn en gedrag van leerlingen zichtbaar te maken.

Een van de belangrijkste inzichten die wij als praktijkonderzoekers hebben opgedaan, is dat traumasensitief onderwijs geen kwestie is van alleen kennis over trauma overbrengen. Kunnen kijken door een traumabril ligt aan de basis, maar een traumasensitief klimaat is vooral iets wat leerlingen, ouders en onderwijspersoneel door heel de school *voelen* en *samen doen*. Een traumasensitieve school ademt een sfeer van veiligheid en verbinding, waarin leerlingen en leerkrachten zich gereguleerd en in balans voelen.

Over de auteurs

Roel Kooijmans

is psycholoog bij De Hondsborg (onderdeel van Koraal) en onderzoeker bij Koraal Strategie & Kennisontwikkeling.

Wendy Nelen

is senior onderzoeker en projectleider bij Praktikon.

Loes van Amelsvoort

is docent/coach cluster 4 VSO De Kei en trainer en beleidsmedewerker traumasensitief onderwijs KEC Onderwijs Koraal.

Rianne Wassink-de Stigter

is onderzoeker bij Youz - Beter Thuis (Integrale Specialistische Gezinsbehandeling), was voorheen werkzaam als junior onderzoeker voor het onderzoeksproject TSO bij Pluryn.

Afra de Berk

is onderzoeker bij Praktikon.

Evelyne Offerman

is praktijkonderzoeker en projectleider traumasensitief onderwijs bij Orion/UMC Amsterdam.

Michiel Asselman

is praktijkonderzoeker en projectleider traumasensitief onderwijs bij Orion.

Petra Helmond

is orthopedagoog en senior onderzoeker bij Levvel, was voorheen werkzaam als senior onderzoeker en projectleider voor het onderzoeksproject TSO bij Pluryn.

Geraadpleegde literatuur kunt u vinden op:

www.tijdschriftvoororthopedagogiek.nl/literatuur